

فصلنامه تاریخ اسلام

سال یازدهم، شماره اول و دوم،

بهار و تابستان ۱۳۸۹، شماره مسلسل ۴۲ - ۴۱

راز ماندگاری پیام عاشورا؛ تحلیل ارتباطی سیره معصومان علیهم السلام

تاریخ دریافت: ۸۹/۸/۱۶ تاریخ تأیید: ۸۹/۱۰/۲۰

دکتر محسن الویری *

محمدعلی رحیمی ثابت **

شناخت، الگوبرداری و صیانت از سیره اهل بیت علیهم السلام برای ماندگاری و انتقال پیام عاشورا به آیندگان، وظیفه همگان است. رسیدن به فهم بهتر و جدید از این مهم را می‌توان به کمک شاخه‌ای از علوم اجتماعی؛ یعنی دانش ارتباطات و مدل‌های آن، کسب نمود.

در این نوشتار، پس از مروری بر سیره اهل بیت علیهم السلام و موضوعات پیرامون آن، برای فهم بهتر دلایل موفقیت اهل بیت علیهم السلام در ماندگار کردن و انتقال پیام عاشورا که تأمین نیازهای اساسی مخاطبان است از مدل معروف به مثلث هایدلر کمک گرفته شده است و روش‌های ائمه اطهار علیهم السلام، یعنی توجه و تمرکز بر بُعد عاطفی انسان، استفاده از تشویق‌های فراوان و به کارگیری قانون تکرار و تمرین، برای رسیدن به هدف ماندگاری، انتقال و صیانت از پیام عاشورا، تبیین شده است.

واژه‌های کلیدی: سیره، اهل بیت علیهم السلام، ماندگاری و انتقال پیام عاشورا.

* استادیار دانشگاه امام صادق علیه السلام.

** کارشناس ارشد تاریخ اسلام.

مقدمه

پرسش محوری این مقاله این است که، سیره اهل بیت علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا چه بود و از چه روش‌هایی در این زمینه استفاده می‌کردند؟ و در پاسخ می‌کوشیم این مطلب را با کمک دانش ارتباطات و با استفاده از مدل ارتباطی هایدِر، معروف به مثلث هایدِر تحلیل کنیم. هایدِر معتقد است گونه مطلوب هنجارآوری به وسیله یک نوآور یا پیام‌فرست در زمانی است که اضلاع سه‌گانه مثلث فرضی (یعنی پیام‌فرست، پیام و مخاطب) مثبت باشد و بدترین حالت آن، زمانی است که منفی باشد. و در این پژوهش فرض بر این است که ارتباط میان پیام‌فرست و پیام و پیام‌فرست و مخاطبان مثبت می‌باشد. مثبت بودن این رابطه بدین شکل تفسیر می‌شود که اهل بیت علیهم السلام در درجه اول عمل‌کننده پیام عاشورا بودند. هم‌چنین ائمه اطهار علیهم السلام به عنوان عالمانی از نسل رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم، مورد اعتماد مخاطبان خویش بودند. پس تمرکز ما بر روی ضلع سوم مثلث؛ یعنی رابطه بین پیام و مخاطبان است و با تأکید بر سیره اهل بیت علیهم السلام و روش‌هایی که آنها برای انتقال پیام عاشورا به مخاطبان به کار برده‌اند، آن را با کمک مدل هایدِر بررسی می‌نماییم.

هایدر می‌گوید: زمانی رابطه میان پیام و مخاطبان مثبت است که پیام مطابق با نیازهای اساسی مخاطبان شد. به این سبب این فرضیه مطرح شد که؛ چون روش‌های اهل بیت علیهم السلام مطابق با نیازهای اساسی مخاطبان بوده است بنابراین در ماندگاری و انتقال پیام عاشورا موفق عمل کردند. در نتیجه، پی‌بردن به چگونگی انجام کار و شناخت روش‌هایی که اهل بیت علیهم السلام برای رسیدن به این هدف، از آنها بهره برده‌اند دارای اهمیت فراوانی می‌شود.

الگوی تحلیل

از دانش ارتباطات می‌توان برای رسیدن به فهمی نو و برداشتی جدید از سیره

اهل بیت علیهم السلام درباره پیام ماندگاری و انتقال پیام عاشورا کمک گرفت. دانشمندان علم ارتباط برای روشن تر شدن فرایند پیچیده ارتباط و انتظام بخشی و ساده سازی آن الگوها و مدل هایی ارائه کرده اند. به احتمال زیاد مدل ارسطو اولین و ساده ترین مدل فرایندی است. وی فرایند ارتباط را به سه عنصر گوینده، گفتار و شنونده تقسیم می کند.

«دقت و تأمل در مدل های ارتباطی نشان می دهد که از زمان ارسطو تاکنون در مدل های ارتباطی، تحول ماهوی رخ نداده است و عناصر کانونی ارتباط، همان عناصر سه گانه است که امروزه با عناوین «پیام فرست»، «پیام» و «گیرنده پیام» یا «مخاطب» از آنها نام می برند»^۱.

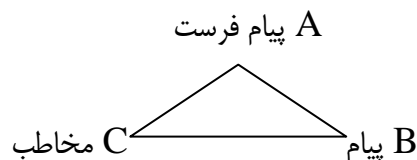
فریتز هایدر^۲ (۱۸۹۶ - ۱۹۸۸ م)، روان شناسی اتریشی، مدل ارتباطی خود را بر همین اساس ارائه کرده است. هایدر در سال (۱۹۵۸ م) در کتاب «روان شناسی بین فردی»^۳ نظریه (تعادل)^۴ - که معروف به مثلث ارتباطی هایدر شد - و نظریه (خصلت ها یا ویژگی ها)^۵ را مطرح نمود و قاعده مند کرد و بسط داد.^۶

از آن جا که نظریه تعادل، ضمن سادگی، در برگیرنده عناصر سه گانه ارتباط می باشد

برای تحلیل ارتباطی سیره معصومان علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا، از این نظریه با تغییراتی جزئی و سازگار با هدف نویسنده استفاده شد. شیوه ای که شاید بتوان آن را نوعی بومی سازی یا به خدمت گرفتن و ارائه پررنگ تر قسمت خاصی از این مدل ارتباطی تعبیر کرد.

هایدر برای اشاعه یا انتشار^۷ پیام^۸ به وسیله یک پیام فرست یا نوآور^۹ به مخاطبان یا

اعضاء^{۱۰} در یک جامعه مفروض، مدل مثلثی ساده ذیل را ترسیم نموده است.^{۱۱}

هایدر معتقد است گونه ایده‌آل هنجارآوری به وسیله یک نوآور یا پیام‌فرست، زمانی است که اضلاع سه‌گانه مثلث مثبت و بدترین حالت آن، زمانی است که هر سه منفی باشند. در اندیشه هایدر، مثبت بودن اضلاع به تناسب، معانی مختلفی می‌یابد.

رابطه «A - B» زمانی مثبت است که پیام‌فرست با پیام، متناسب باشد. این تناسب در حوزه‌های مختلف متفاوت است. حوزه معرفت‌های انسانی به ویژه معارف دینی، تناسب به عامل بودن پیام‌فرست به محتوای پیام، بستگی دارد که در ادبیات علوم ارتباطات از آن با مفهوم «اعتبار منبع» یاد می‌شود.^۱ در این جا فرض بر آن است که ارتباط میان پیام‌فرست و پیام مثبت است؛ به این معنا که در درجه اول، اهل بیت علیهم‌السلام خود به پیام عاشورا متعهد و عامل بودند و در درجه دوم، برای ماندگاری و ترویج آن می‌کوشیدند.

رابطه «A-C» زمانی مثبت می‌شود که مخاطبان یک پیام‌فرست، نگرشی مثبت به وی داشته باشند. نگرش مثبت نیز به میزان زیادی به پاک‌دامنی و اعتبار منبع بستگی دارد.^۲ در این جا فرض بر این است که اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان عالمانی از نسل رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، مورد اعتماد و وثوق مخاطبان خویش بودند. این فرض برای شیعه امامیه، یک اصل مسلم و منصوص است.

با توجه به آن چه فرض شد؛ یعنی مثبت بودن رابطه «A-B» که به معنای مثبت بودن رابطه پیام‌فرست و پیام تعبیر شد و نیز مثبت بودن رابطه «A-C» که به معنای مثبت بودن رابطه پیام‌فرست با مخاطبان است. در تحلیل ضلع سوم مثلث فرضی؛ یعنی مثبت بودن رابطه پیام و مخاطب «B-C» که هدف اصلی این مقاله، تبیین و بررسی آن است، بر اساس مدل ارتباطی هایدر زمانی رابطه «B-C»، یعنی «پیام و مخاطب» مثبت است که پیام منطبق بر نیازهای اساسی مخاطبان باشد.^۳

در این مقاله در پی اثبات این هستیم که روش اهل بیت علیهم‌السلام در انتقال پیام عاشورا، مطابق با نیازهای اساسی مخاطبان - این امر نشان‌دهنده مخاطب‌شناسی ویژه آنها است. - سبب ماندگاری و انتقال موفقیت‌آمیز پیام عاشورا تا به امروز شده است و دوام و پایداری

پیام عاشورا تا این زمان، بیان‌گر موفقیت اهل بیت علیهم‌السلام در این راه می‌باشد.

نیازهای اساسی مخاطبان

حال باید مشخص شود که نیازهای اساسی مخاطبان چیست؟ و ائمه اطهار علیهم‌السلام با استفاده از چه فرایندی نیازهای مخاطبان خویش (جامعه اسلامی و حتی انسانی) را برآورده کردند؟

در احادیث ائمه اطهار علیهم‌السلام به نیازهای مختلف انسان‌ها اشاره شده است. چنان‌که امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «خواست‌های مردم در دنیای فانی چهار چیز است: بی‌نیازی، آسایش، کمی غم و غصه و عزت...»^{۱۵}

محققان علوم اجتماعی و روان‌شناسی که انگیزه و نیاز را به هم وابسته می‌دانند، نیازهای انسان را بر اساس مشاهده‌های علمی و تجربی مشابه این حدیث بیان می‌کنند. مازلو^{۱۶} نظریه‌پرداز مشهور «انگیزش»،^{۱۷} برای انگیزه‌های انسان سلسله‌مراتبی^{۱۸} قائل است که از سوی روان‌شناسان پذیرفته شده است. این سلسله‌مراتب عبارت است از: «- نیازهای جسمی،^{۱۹} ۲- نیاز به ایمنی،^{۲۰} ۳- نیاز به عشق و تعلق (روابط اجتماعی و محبت)،^{۲۱} ۴- نیاز به عزت نفس (تأیید و احترام)،^{۲۲} ۵- نیاز به خودشکوفایی (نیاز به خویشتن‌یابی).^{۲۳}

او معتقد است باید به نیازها به همین ترتیب، توجه کرد؛ یعنی انسان به صورت پلکانی متوجه این‌ها می‌شود و امکان ندارد کسی بدون توجه و ارضای نیازهای فیزیولوژیک «در حداقل‌ها»، متوجه نیاز به خودشکوفایی شود و آن را ارضا نماید.^{۲۴}

اگر در شناخت نیازهای انسانی، فرمایش حضرت امام صادق علیه‌السلام را مینا قرار دهیم، مشاهده می‌کنیم که تجربیات علمی روان‌شناسان به خوبی نمایان‌گر عمق کلام گهربار امام صادق علیه‌السلام است. برای تبیین موضوع باید شواهدی از این نیازها را در سیره

اهل بیت علیهم‌السلام در این زمینه بیابیم و برای بهتر به نتیجه رسیدن، نیازمند تبیین این دو

مطلب هستیم: ابتدا آگاهی از سیره اهل بیت علیهم‌السلام درباره امام حسین علیه‌السلام، پیام قیام عاشورا، راه‌های ماندگار کردن و انتقال آن و دیگر شناخت اجمالی ابعاد وجودی انسان تا به درکی مطلوب از نیازهای او برسیم.

اول: روش‌های انتقال پیام عاشورا در سیره اهل بیت علیهم‌السلام

سیره اهل بیت علیهم‌السلام با محور قراردادن شخصیت حضرت امام حسین علیه‌السلام برای انتقال و ماندگار کردن پیام قیام عاشورا به عنوان مهم‌ترین نماد زندگی آن حضرت علیه‌السلام، تلاش می‌کند. این مطلب با بررسی و استقراء سیره‌های نقل شده از ائمه اطهار علیهم‌السلام مشخص می‌شود.

برای رسیدن به این هدف به این روش عمل شد که روایت‌ها و احادیثی که از جهت موضوع مشابهت دارند و از وحدت مضمونی برخوردار بودند در عنوان کلی برای هر دسته از این روایت‌ها قرار گرفتند و در قالب‌های مشخص دسته‌بندی شدند. هم‌چنین باید توجه داشت که این عنوان‌ها با برداشت و درک نویسنده از این روایت‌ها مطرح شده است و به معنای منحصر بودن در این عنوان‌ها نیست.

مجموعه روایت‌های نقل شده در مورد سیره اهل بیت علیهم‌السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا را می‌توان در این موضوع‌ها تقسیم‌بندی نمود:

الف: تأکید بر ویژه و خاص بودن حضرت امام حسین علیه‌السلام در روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام.

ب: جری و تأویل آیات قرآن در شأن آن حضرت.

ج: بیان خطبه‌ها در دفاع از آن حضرت.

د: نقل مظلومیت آن حضرت و تشویق به گریه و عزاداری برای حضرت امام

حسین علیه‌السلام.

ه: تشویق و ترغیب به رفتن زیارت حضرت امام حسین علیه‌السلام.

الف: تأکید بر ویژه و خاص بودن حضرت امام حسین علیه‌السلام در روایت‌های

ائمه اطهار عليهم السلام.

روایت‌هایی که به ویژه و خاص بودن حضرت امام حسین علیه السلام اشاره دارند. دارای ابعاد گوناگونی هستند هر یک به قسمتی از خصائص می‌پردازند. در ذیل به برخی از ویژگی‌های خاص آن حضرت اشاره می‌شود.

۱. منزلت ویژه امام حسین علیه السلام نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و امامان علیهم السلام

روایت‌های فراوانی از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم در مورد امام حسین علیه السلام و شخصیت ویژه آن حضرت وارد شده است که کتب عامه^{۲۵} و خاصه سرشار از این روایت‌ها است. با جستجوی اندک در این کتاب‌های روایی می‌توان با شخصیت ویژه حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام آشنا شد، روایت‌هایی مانند این روایت از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که درباره آن حضرت فرمود:

حسینٌ منی و أنا من حسین، أحب الله من أحب حسيناً، حسینٌ سبطٌ من
الأسباط^{۲۶}؛ حسین از من است و من از حسینم، خداوند دوست دارد کسی را که
حسین را دوست بدارد و حسین سبطی از اسباط است.

از حضرت امام صادق علیه السلام نقل شده که مولا امیرالمؤمنین علیه السلام خطاب به امام حسین علیه السلام فرمود:

قال أبو عبد الله علیه السلام: قال عليٌّ للحسين علیه السلام: يا أبا عبد الله أسوة أنت قدماء^{۲۷}؛
ای ابا عبدالله از قدیم ثابت شده که تو اسوه و مقتدای خلق می‌باشی.

۲. ویژه بودن شهادت

شهادت که نماد مظلومیت و حقانیت حرکت انقلابی عاشورا می‌باشد، مورد توجه خاص ائمه اطهار عليهم السلام است که به مناسبت‌های مختلف در سیره و روایت‌ها به آن اشاره کرده‌اند.

حضرت رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سال‌ها قبل از شهادت آن حضرت، مظلومیت و شهادت امام حسین علیه السلام را بیان کرده است. این امر از سوی حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و امام حسن مجتبی علیه السلام تکرار شده است و این روش در میان سایر اهل بیت علیهم السلام در پیش گرفته شده است. به گونه‌ای که نام حضرت امام حسین علیه السلام تداعی کننده واژه «شهید» و «شهادت» است و اهل بیت علیهم السلام در هر شرایطی به این موضوع اشاره می‌کنند. مانند زمانی که حضرت امام حسن علیه السلام در بستر شهادت، سر بر دامن امام حسین علیه السلام داشت و با دیدن ناراحتی و اندوه شدید برادر، به او فرمود:

لَا يَوْمَ كَيَوْمِكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ يَزِدُّكَ إِلَيْكَ ثَلَاثُونَ أَلْفَ رَجُلٍ أَنَّهُمْ مِنْ أُمَّةٍ
جَدْنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَ يَنْتَحِلُونَ دِينَ الْإِسْلَامِ فَيَجْتَمِعُونَ عَلَى قَتْلِكَ وَ سَفْكَ
دَمِكَ...^{۴۸} [حسینم] هیچ روزی چون روز [شهادت] تو نیست! سی هزار به تو
نزدیک می‌شوند. آنها از امت جد مایند و ادعای پیروی از اسلام دارند در حالی
که برای کشتن تو ریختن خون تو گرد می‌آیند....

۳. ویژگی تربت حسینی

حضرت امام حسین علیه السلام شخصیتی است که تنها معصومان علیهم السلام می‌توانند عظمت و بزرگواری ایشان را درک کنند. آن حضرت از چنان عظمتی برخوردار هستند که به فرموده امامان معصوم علیهم السلام، خاک سرزمینی که محل شهادت و مدفن آن جناب در آن قرار گرفته با خاک دیگر سرزمین‌ها متفاوت است. خواص و ویژگی‌هایی در این خاک است که بر خاک دیگر سرزمین‌ها و حتی با خاک سایر مشاهده مشرفه قابل مقایسه نیست و امتیازی مخصوص به خود دارد.^{۴۹} در ادامه به این ویژگی‌ها اشاره می‌شود.

۳-۱. سجده بر تربت حسینی

اهل بیت علیهم السلام در نماز بر خاک کربلا سجده می کردند و روایت های فراوانی در این باره از ائمه اطهار علیهم السلام نقل شده است. مانند:

كان الصادق عليه السلام لا يسجد إلا على تربة الحسين عليه السلام تذللًا لله تعالى عليه و استكانةً إليه؛^{۳۰} امام صادق عليه السلام بر چیزی جز تربت امام حسین عليه السلام سجده نمی کرد و این به دلیل ابراز فروتنی در مقابل خداوند بود.

۳-۲. تسبیح با تربت حسینی

از امام صادق عليه السلام درباره استفاده از تربت امام حسین عليه السلام و حمزه عليه السلام سؤال شد که کدام برتر است؟ در پاسخ فرمود: تسبیحی که از تربت امام حسین عليه السلام است، در دست انسان ذکر می گوید بدون آن که دارنده آن تسبیح گوید.^{۳۱}

۳-۳. تربت حسینی شفای هر بیماری و ایمن کننده از ترس

از حضرت امام موسی کاظم عليه السلام درباره خوردن تربت سؤال شد در پاسخ حضرت فرمودند: «خوردن خاک حرام است. همان طور که خوردن مردار، خون و گوشت خوک حرام است. مگر تربت قبر امام حسین عليه السلام، زیرا در آن شفا از هر دردی و امان از هر خوف و هراسی است».^{۳۲}

این روایت ها و احادیث شریفی که ذکر شد گوشه ای از روایت های است که به خواص اعجاب انگیز تربت پاک حسینی اشاره دارد. ائمه اطهار علیهم السلام با سیره و عمل خویش نشان داده اند که تمام اموری که به نحوی مرتبط با حضرت امام حسین عليه السلام است دارای ارزش و احترام فراوانی هستند. این راهکار اهل بیت علیهم السلام سبب می شود سیره، نام و یاد حضرت امام حسین عليه السلام و پیام حرکت عظیم آن حضرت عليه السلام، هر چه بیشتر در دل و یاد محبان ایشان نهادینه شود.

۴-۵. قبول شدن دعا تحت قبه آن حضرت و این که ائمه علیهم السلام از نسل امام حسین علیه السلام هستند قبولی دعا در زیر گنبد حرم امام حسین علیه السلام و این که ائمه علیهم السلام از نسل ایشان هستند. از ویژگی‌هایی است که خداوند متعال به امام حسین علیه السلام عطا فرموده است. روایت شده که خدای سبحان در قبال شهادت امام حسین علیه السلام چهار خصلت به او داد:

إِنَّ اللَّهَ سَبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَوَضَ الْحُسَيْنِ علیه السلام مِنْ قَتْلِهِ بِأَرْبَعِ خِصَالٍ: جَعَلَ الشِّفَاءَ فِي تَرْبَتِهِ وَ إِجَابَةَ الدُّعَاءِ تَحْتَ قَبْتِهِ وَ الْأُتَمَّةَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ وَ أَنْ لَا يَعِدَ أَيَّامَ زَائِرِيهِ مِنْ أَعْمَارِهِمْ؛^{۳۳} خدای سبحان در قبال شهادت امام حسین علیه السلام چهار خصلت به او داد: در خاک قبرش شفا قرار داد و دعا را در زیر گنبد او اجابت می‌کند و ائمه علیهم السلام را از فرزندان او قرار داد و روزهایی که زائرین زیارت قبرش می‌کنند جزو عمرشان به حساب نمی‌آورد.

ب: جری و تأویل آیات قرآن در شأن آن حضرت

یکی از راه‌هایی که اهل بیت علیهم السلام برای انتقال و ماندگاری پیام عاشورا به کار برده‌اند. جری و تأویل آیات قرآن در شأن حضرت امام حسین علیه السلام است که به معنای اتخاذ معنای التزامی آیات قرآن (تأویل) و انطباق بر مصداق کامل است (جری). چنان که بسیاری از مفسران؛ از جمله علامه طباطبایی در تفسیر المیزان،^{۳۴} از این تعبیر برای بیان معانی باطنی قرآن استفاده می‌کنند.

آیاتی که درباره شأن و منزلت امام حسین علیه السلام بیان شده به دو دسته تقسیم می‌شود:

۱. آیاتی که در شأن و عظمت پنج تن آل عبا علیهم السلام بیان شده است شامل حضرت امام حسین علیه السلام نیز می‌شود.

۲. آیاتی که درباره آن حضرت می‌باشد و به موضوع‌های مختلفی مانند شهادت، مظلومیت و مانند آن توجه دارد.

اما دسته اول از آیات و روایت‌های که در فضیلت پنج تن آل عبا علیهم‌السلام بیان شده‌اند در کتاب‌های عامّه و خاصّه فراوان یافت می‌شوند.^{۳۵} برای نمونه به یک مورد، اشاره می‌کنیم:

ابن عباس می‌گوید: زمانی که خداوند متعال آیه «قل لا أسألكم عليه أجرأ إلا المودة في القربى» را نازل فرمود، پرسیدند: ای پیامبر خدا! نزدیکان تو که دوستی آنها بر ما واجب است کیانند؟ فرمود: علی، فاطمه و دو پسر آنها.

ثعلبی در تفسیر این آیه، با همین الفاظ و معانی روایتی نقل کرده است. در تفسیر این آیه روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به سوی علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السلام نگاه نمود و فرمود: «أنا حرب لمن حاربتهم و سلم لمن سالمتم».^{۳۶}

دسته دوم از آیات قرآن کریم که اشاره مستقیم به حضرت امام حسین علیه‌السلام دارند و از ناحیه ائمه اطهار علیهم‌السلام بیان شده‌اند شامل موضوع‌های گوناگونی می‌شوند. مانند سوره فجر که به فرموده امام صادق علیه‌السلام، سوره حسین بن علی علیه‌السلام است^{۳۷} و در آن به منزلت ویژه امام حسین علیه‌السلام اشاره شده است. آیاتی نیز به شهادت و مظلومیت ایشات و مذمت و عاقبت سوء قاتلان آن حضرت اشاره می‌کند و موضوع قیام قائم آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم و انتقام از قاتلان آن حضرت علیه‌السلام را بیان می‌دارد.^{۳۸} و مسئله مهم تداوم امامت از نسل حضرت امام حسین علیه‌السلام را مطرح می‌کند.^{۳۹} هم چنین در تأویل آیه شریفه «و لا تقتلوا النفس التي حرم الله إلا بالحق و من قتل مظلوماً فقد جعلنا لوليه سلطاناً فلا يسرف في القتل إنه كان منصوراً»^{۴۰} امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «قتل النفس التي حرم الله، فقد قتلوا الحسين في أهل بيته»؛ قتل نفسی را که خدا حرام کرده امام حسین علیه‌السلام بود که وی را میان اهل بیتش شهید نمودند».^{۴۱}

این مطالب، اشاره‌ای مختصر از جری و تأویل آیات درباره امام حسین علیه‌السلام بود که به

عنوان راهکاری، از سوی ائمه اطهار علیهم‌السلام برای انتقال و ماندگاری پیام عاشورا در نظر گرفته شد. برای کسب اطلاعات بیشتر در این زمینه، می‌توان به تفاسیر روایی مراجعه

نمود.

ج: بیان خطبه‌ها در دفاع از آن حضرت

یکی از سیره‌های مهم اهل بیت علیهم السلام برای ماندگاری و انتقال پیام عاشورا، بیان خطبه‌هایی در نقل مظلومیت، حقانیت و دفاع از حرکت انقلابی امام حسین علیه السلام بود. نمونه بارز و کامل این روش در خطبه‌های امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیها السلام در کوفه^۲ و شام^۳ و مدینه^۴ مشاهده می‌شود. در این خطبه‌ها به سه موضوع مهم و اساسی پرداخته شده است: «۱- بر ملا ساختن جنایت‌های ضد انسانی یزید و مزدوران او، ۲- معرفی امام حسین علیه السلام و اهل بیت او به عنوان خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله، ۳- معرفی شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش به عنوان بزرگ‌ترین افتخار اهل بیت علیهم السلام و دفاع از این حرکت انقلابی»^۵.

د: نقل مظلومیت آن حضرت و تشویق به گریه و عزاداری برای حضرت امام حسین علیه السلام

۱- بیان مقتل اباعبدالله الحسین علیه السلام

بازگویی حوادث و وقایع روز عاشورا و صحنه کارزار آن، از راه کارهایی است که اهل بیت علیهم السلام برای بیان مظلومیت حضرت امام حسین علیه السلام به کار گرفتند. ائمه اطهار علیهم السلام در مناسبت‌های مختلف و هنگامی که با پرسش‌های اصحاب درباره چگونگی مقتل امام حسین علیه السلام روبرو می‌شدند، به مقتل آن امام شهید می‌پرداختند. شاید همین فرمایش‌های ائمه اطهار علیهم السلام مورد استناد مقتل‌نویسان قرار گرفته باشد که نمونه‌ای از آن را شیخ صدوق در کتاب امالی از امام صادق علیه السلام نقل کرده است.^۶

۲- برپا نمودن مجالس عزاداری و فضیلت گریه بر آن حضرت

توصیه به برپایی مجالس عزای حسینی، روش دیگری است که رهبران معصوم شیعه

برای ماندگاری فرهنگ عاشورا پیروان خود را به برپا کردن چنین محافلی سفارش فراوان کرده‌اند. روایت‌های بسیاری گزارش می‌دهند که امامان علیهم‌السلام در ماه محرم محزون بوده و مجلس عزا برای سالار شهیدان و یاران وفادارش برگزار می‌کردند.

فلسفه برگزاری چنین مجالسی، اثر چشم‌گیر آن در ماندگار کردن پیام و فرهنگ عاشورا می‌باشد. یادآوری مظلومیت امام حسین علیه‌السلام، شهادت او و یارانش، دل‌ها را برای پذیرش حق و حقیقت که همان راه امام حسین علیه‌السلام می‌باشد آماده می‌کند زیرا زمانی که دل‌ها آماده شوند و جان‌ها و روان‌ها متأثر گردند، زمینه برای انتقال ارزش‌ها و پیام‌های قیام عاشورا آماده می‌گردد.

در کامل‌الزیارات از ابن خارجه نقل شده است:

در خدمت امام جعفر صادق علیه‌السلام بودیم و یاد حضرت امام حسین علیه‌السلام نمودیم که بر قاتل او لعنت باد. پس آن حضرت گریست و ما نیز گریه کردیم و سپس آن حضرت سر بلند کرد و فرمود: حضرت امام حسین علیه‌السلام فرمودند: *أنا قتيل العبرة لا يذكرني مؤمن إلا بكى؛ من كشته اشك دیده هستم، ذکر نمی‌کند مرا مؤمنی، مگر اینکه گریه می‌کند.*

حضرت امام صادق علیه‌السلام فرمودند:

نفس کشیدن شخص اندوهگین به سبب ظلمی که به ما شده، به منزله تسبیح خدای تعالی است و اندوه او به خاطر ما، عبادت خداوند عالم است و مخفی نمودن سر ما، جهاد در راه خداست.

و سپس فرمودند: این حدیث واجب است، با طلال نوشته شود.^۷ در این زمینه ریّان بن شیبب، روایت مفصّلی از امام رضا علیه‌السلام نقل کرده است^۸ که به خوبی، بیان‌گر دیدگاه ائمه اطهار علیهم‌السلام می‌باشد.

۳- شعر گفتن و مرثیه‌سرایی برای حضرت امام حسین علیه‌السلام

به دلیل تأثیر شگرفی که در شعر وجود دارد، پیشوایان شیعه، برای جاودانه ساختن فرهنگ عاشورا و انتقال اهداف و پیام‌های آن به شعر و شاعران و مرثیه‌سرایان حماسه عاشورا، اهمیت ویژه‌ای داده‌اند. سخنان فراوانی که امامان علیهم‌السلام برای تشویق و تجلیل شاعران ولایت‌مدار و علاقه‌مند به نهضت حسینی بیان کرده‌اند، نشانه علاقه و اهتمام ایشان به این هنر ادبی است. امام صادق علیه‌السلام به جعفر بن عفان طائی شاعر فرمود:

کسی نیست که برای حسین علیه‌السلام شعری بگوید، بگرید و بگریاند مگر آن که خداوند بهشت را بر وی واجب نموده و او را می‌آمرزد.^{۹۴}

ه تشویق و ترغیب به زیارت امام حسین علیه‌السلام

یکی از سیره‌های مهم ائمه اطهار علیهم‌السلام برای ماندگاری و انتقام پیام قیام عاشورا، تشویق به زیارت امام حسین علیه‌السلام است. روایت‌های فراوانی نشان می‌دهند زیارت ابا عبدالله الحسین علیه‌السلام، تأثیر عمیقی در زنده ماندن نام و راه سرور آزادگان و پیام نهضت کربلا دارد و از عوامل اساسی و مهم، برای آشنایی و نزدیکی شیعیان و محبان آن حضرت با فرهنگ عاشورا و الگوگیری از آن حماسه آفرینان جاودان است.

روایت‌هایی که به زیارت امام حسین علیه‌السلام فرا می‌خوانند، به چند دسته قابل تقسیم هستند. مجموعه کاملی از این روایت‌ها در کتاب ارزشمند کامل *الزیارات* ابن قولویه قمی (م ۳۲۹ ق) گرد آمده است که شامل این موضوع‌ها می‌شود:

- ۱- روایت‌هایی که زیارت سیدالشهدا علیه‌السلام را فریضه معرفی می‌کنند.^{۹۵}
- ۲- روایت‌هایی که زیارت امام حسین علیه‌السلام را افضل اعمال معرفی می‌نمایند.^{۹۶}
- ۳- احادیثی که در مناسبت‌های مختلف مثل روز عرفه، عاشورا، ماه‌های رجب، شعبان و ...، مسلمانان را به زیارت امام حسین علیه‌السلام ترغیب می‌کند.^{۹۷}
- ۴- روایت‌هایی که به بیان آثار و فوائد زیارت امام حسین علیه‌السلام پرداخته‌اند.^{۹۸}

۵- روایت‌هایی که آداب زیارت و وظائف زائران را آموزش داده‌اند.^{۵۴}
۶- روایت‌های که مجازات و عواقب ناگوار کسانی را بیان می‌کند که با داشتن امکانات و قدرت، زیارت سرور آزادگان را وا نهاده‌اند.^{۵۵}
از این روایت‌ها در اثبات فرضیه و تبیین مطالب این مقاله استفاده خواهیم کرد. برای نمونه به یک مورد اشاره می‌شود:

قال الصادق عليه السلام: من أتى قبة أبي عبدالله عليه السلام عارفاً بحقه غفر [الله] له ما تقدم من ذنبه و ما تأخر ^{۵۶}؛ کسی که قبر اَبی عبدالله عليه السلام را زیارت کند در حالی که عارف به حق آن حضرت باشد، خداوند متعال، گناهان گذشته و آینده او را می‌بخشد.

دوم: انسان موجودی دو بعدی

اهل بیت علیهم السلام با مخاطب‌شناسی ویژه خود که سرچشمه در وحی و سیره نبوی دارد به خوبی به ابعاد وجودی انسان آگاه هستند و آن را در سیره خویش به کار گرفته‌اند «از نظر قرآن انسان موجودی است که از روح خدا در او دمیده شده است،^{۵۷} جسمش به خاک اتصال دارد^{۵۸} و روحش به خدا». ^{۵۹} «در قرآن کریم این دو جنبه حیات، یعنی حیات طبیعی و حیات فطری انسان، ترسیم شده است. چنان که می‌فرماید: إِنِّي خَالِقُ بَشَرًا مِنْ طِينٍ* فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي؛^{۶۰} من بشر را از گل آفریدم و آنگاه او را راست گردانیده از روح خود در او دمیدم و در سوره سجده می‌فرماید: الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ* ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ* ثُمَّ سَوَّاهُ وَ نَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ؛^{۶۱} او همان کسی است که هر چه را آفریده نیکو آفرید و آفرینش انسان را از گل آغاز کرد، سپس نسل او را از آب ناچیز آفرید. سپس اندام او را موزون ساخت و از روح خویش در او دمید.

صورتش بر خاک و جان در لا مکان لا مکانی فوق وهم سالکان

از این آیات معلوم می‌شود که انسان نخستین و نسل وی، مستوی الخلقه، خلق شده‌اند. استوای خلقت انسان به روح او است و استوای خلقت روح به آن است که به او فطرت ارزانی داشته و او را به فجور و تقوا الهام کرده است.^{۶۳} اکنون که با سیره اهل بیت علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا آشنا شدیم، به این مطلب می‌پردازیم که با توجه به دو بُعدی بودن انسان و دو بُعدی بودن نیازهای او؛ یعنی نیازهای مادی و معنوی، اهل بیت علیهم السلام چگونه در سیره خویش به نیازهای اساسی مخاطبان پاسخ داده و به آن توجه کرده‌اند.

با مبنا قرار دادن سخن حضرت امام صادق علیه السلام و تطبیق آن با نظریه انگیزش که از سوی روان‌شناسانی مثل مازلو مطرح شده است، به تحلیل تطبیق پیام عاشورا با نیازهای اساسی مخاطبان در سیره ائمه اطهار علیهم السلام می‌پردازیم. پیشتر اشاره شد که امام صادق علیه السلام فرمودند: «نیازهای مردم در این دنیای فانی چهار چیز است: ۱- بی‌نیازی، ۲- آسایش، ۳- کمی غم و غصه، ۴- عزت»،^{۶۴} از ترکیب این حدیث با سلسله مراتب نظریه انگیزش^{۶۵} به بررسی سیره اهل بیت علیهم السلام و تطبیق داشتن آن با نیازهای اساسی مخاطبان می‌پردازیم.

۲-۱. بی‌نیازی

بی‌نیازی و غنا در امور مادی و معنوی در سیره اهل بیت علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا دیده می‌شود که شامل نیازهای جسمی می‌شود و انسان را غنای معنوی می‌بخشد. هنگامی که فرد در سیره اهل بیت علیهم السلام با منزلت ویژه امام حسین علیه السلام در نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، امامان معصوم علیهم السلام^{۶۶} با تأویل آیات قرآن کریم در شأن آن حضرت آشنا می‌گردد^{۶۷} از این که چنین رهبر و مقتدایی برای خویش انتخاب کرده که مولا امیرالمؤمنین علیه السلام او را اسوه خلق معرفی نموده^{۶۸} احساس غنا و بی‌نیازی معنوی در

او پیدا می‌شود. از سوی دیگر هنگامی که زیارت امام حسین علیه السلام موجب افزایش رزق و روزی، طول عمر، برآورده شدن حاجات ^{۶۹} و تربت ایشان شفای هر بیماری ^{۷۰} معرفی می‌شود، فرد بی‌نیازی مادی و برآورده شدن نیازهای جسمی خویش را در این سیره می‌یابد.

۲-۲. نیاز به آسایش

نیاز به آسایش به تعبیر دیگر نیاز به ایمنی، از نیازهای اساسی انسان به عنوان مخاطب اهل بیت علیهم السلام است که در سیره ایشان وجود دارد. نیاز به آسایش و ایمنی از ضروریات زندگی هر انسان و جوامع انسانی است که همه به لزوم آن، در زندگی انسان معترف هستند و همواره به دنبال فراهم کردن آن می‌باشند.

آسایش و ایمنی برای، افراد موحد، معتقد به خدا و جهان آخرت علاوه بر وجود آن در زندگی دنیوی و مادی، باید در جهان پس از مرگ و آخرت نیز وجود داشته باشد. ایمنی و آسایش در جهان آخرت برای مؤمنان، اهمیت فراوان و غیر قابل مقایسه‌ای با آسایش و ایمنی این دنیا دارد. به این جهت سیره اهل بیت علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا به خوبی پوشش دهنده هر دو جنبه نیاز به آسایش و ایمنی در زندگی انسان می‌باشد.

ایمن شدن از هر خوف و ترس برای کسی که تربت پاک آن حضرت را به همراه داشته باشد، از خواص تربت حضرت امام حسین علیه السلام است. ^{۷۱} در حدیثی نقل شده است که کم‌ترین ثوابی که برای زیارت کننده قبر امام حسین علیه السلام منظور شده، حفاظت خداوند از جان و مال فرد زیارت کننده است تا هنگامی که به سوی خانواده‌اش باز گردد و حدیث به محافظت بیشتری که در روز قیامت از سوی خداوند متعال نصیب این فرد می‌شود، می‌شود، اشاره دارد. ^{۷۲}

۲-۳. نیاز به کمی غم و غصه

از اموری که در کلام حضرت امام صادق علیه السلام از خواسته‌های مردم در دنیا دانسته شده، کمی غم و غصه است. احساس رضایت و سرور در زندگی به سلامت روانی افراد و جامعه کمک خواهد کرد. افراد خمود و افسرده، جامعه‌ای خمود و افسرده را می‌سازند که مانع مهمی برای شکوفایی و پیشرفت هر جامعه‌ای است. برقراری روابط اجتماعی بر پایه محبت و عشق یکی از عوامل ایجاد سرور و رضایت و کم شدن غم و غصه در افراد و بالطبع جامعه خواهد بود.

این نکته‌ای است که در سیره اهل بیت علیهم السلام در مورد امام حسین علیه السلام به آن توجه شده است و یکی از فوائد زیارت امام حسین علیه السلام، برطرف شدن غم و اندوه دانسته شده است. خداوند هر محزون و اندوهگینی را که به زیارت امام حسین علیه السلام برود، مسرور و شادمان به اهلش باز می‌گرداند و حاجتش را روا می‌سازد.^{۶۳} سرور و شادمانی و برطرف شدن غم و غصه خاصیت زیارت آن جناب است زیرا خداوند متعال کسی را که خیر برای او اراده کرده باشد در قلبش محبت امام حسین علیه السلام را قرار می‌دهد و در دلش محبت زیارت آن جناب را می‌اندازد و برعکس کسی که خداوند برای او بدی اراده فرموده باشد، بغض زیارت آن حضرت را در دلش می‌اندازد.^{۶۴}

نیاز انسان به عشق و محبت و محبتی که از جانب خداوند متعال نصیب انسان باشد قطعاً در سرور و از بین رفتن غم و غصه مؤثر است. نیازی که روان‌شناسان نیز به وجود آن تأکید دارند. این سرور و شادی فقط مخصوص این دنیا نیست زیرا حضرت امام حسین علیه السلام به زوار خویش توجه دارد و می‌فرماید: «اگر زائر من بداند که خدا چه ثواب‌هایی را برایش مهیا نموده است خوشحالی وی از گریه و زاری او بیشتر خواهد شد».^{۶۵}

۲-۴. نیاز به عزت نفس

چهارمین خواسته مردم در دنیا، بنا بر فرمایش حضرت صادق علیه السلام، عزت است. عزیز

بودن و عزت نفس داشتن نیازی است که مورد تأکید و توجه روان‌شناسان نیز هست. با توجه به این سیره گرانبها، خواهیم دید عواملی که موجب عزت نفس در مخاطبان، به عنوان گیرندگان پیام اهل بیت علیهم‌السلام به عنوان پیام فرست و برآورده شدن این نیاز آنها شده است به سبب دو عامل مهم می‌باشد:

۱- منزلت و شخصیت ویژه امام حسین علیه‌السلام در نزد رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه

اطهار علیهم‌السلام و وجود آیاتی در قرآن مجید در شأن آن حضرت ^{۶۶} موجب عزت نفس در کسانی می‌شود که خود را پیرو و تابع آن حضرت و شیعه و محب او می‌دانند. دلیل آن اسوه و الگو قرار گرفتن سیره آن حضرت برای بسیاری از مسلمانان و حتی غیر مسلمانان از روزگار آن امام شهید تا به امروز، به گواهی تاریخ است. همان امامی که شعار «هیبت من الذلة» ^{۶۷} سر داد و تا پای جان بر سر آن ایستاد و فرمود:

به درستی که من مرگ را جز سعادت و زندگی با ظالمان را جز ملامت و

تنگی نمی‌بینم. ^{۶۸}

این نکته‌ها درس آزادگی و حفظ عزت نفس در برابر ظالمان و ستمکاران برای همه دوستداران آن حضرت است.

۲- امتیازات و فضائل ویژه‌ای که برای متمسکین به حضرت امام حسین علیه‌السلام از جانب خداوند متعال و اهل بیت علیهم‌السلام در نظر گرفته شده است، موجب عزت نفس در ارادتمندان آن حضرت می‌شود. نمونه‌های فراوانی از این امتیازات را در سیره ائمه اطهار علیهم‌السلام می‌توان یافت. مانند روایتی که ربیان بن شبب از حضرت امام رضا علیه‌السلام نقل می‌کند و در آن از فضائل بسیار فردی که برای حضرت امام حسین علیه‌السلام محزون شود و گریه کند و از قاتلان آن حضرت برائت جوید، نام می‌برد مانند محشور شدن با پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و شریک شدن در ثواب یاران امام حسین علیه‌السلام در روز عاشورا و همراهی با اهل بیت علیهم‌السلام در بهشت ^{۶۹} که هر کدام از اینها به تنهایی برای ایجاد عزت نفس در هر فردی که به حضرت اباعبدالله

الحسین علیه السلام ارادت می‌ورزد، کافی است.

حتی احساس خود شکوفایی^{۸۰} در فرد پدید می‌آید که مرحله بالاتری از احساس تأمین عزت نفس است زیرا بر اساس روایت از ویژگی‌هایی که برای زیارت آن حضرت علیه السلام نقل شده، این است که فردی که به زیارت امام حسین علیه السلام مشرف شود این مقام را به دست می‌آورد که صد نفر از دوزخیان را شفاعت کند و رحمت الهی را به خود جلب نماید. این ویژگی از فواید ارتباط با اهل بیت علیهم السلام است. اهل بیت علیهم السلام نه تنها نیازهای مادی و دنیایی پیروان خویش را برآورده می‌کنند بلکه به نیازهای روحی و معنوی آنها پاسخ می‌دهند. ایشان تمامی نیازهای اساسی مخاطبان خویش را با قدرت الهی و علمی که خداوند متعال به آنها داده، برآورده می‌کنند و مخاطبان خویش را تا درجات عالی معنوی و جایگاه واقعی انسان بالا می‌برند. تمامی این ویژگی‌ها با عمل به سیره اهل بیت علیهم السلام که در بردارنده اهداف و پیام‌های قیام عاشورای حضرت امام حسین علیه السلام می‌باشد، به دست می‌آید.

الگو برداری از سیره اهل بیت علیهم السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا

پس از این که با سیره اهل بیت علیهم السلام در این زمینه و نمونه‌هایی از تأمین نیازهای اساسی مخاطبان - عاملی که موجب موفقیت اهل بیت علیهم السلام در انتقال و ماندگار کردن پیام قیام عاشورا گردید - آشنا شدیم به بررسی و الگو برداری از شیوه تبلیغی ائمه اطهار علیهم السلام و روش‌های ایشان در انتقال و ماندگار کردن پیام قیام عاشورا می‌پردازیم تا با پیروی از ائمه اطهار علیهم السلام و کاربردی کردن یافته‌های خویش و استفاده از آن در تبلیغاتی که با این هدف انجام می‌شود به خوبی به وظیفه خود در این امر مهم عمل کنیم.

در این پژوهش سه روش مهم و اساسی در شیوه تبلیغی اهل بیت علیهم السلام در این موضوع معرفی می‌شود.

- ۱- توجه و تمرکز بر بُعد عاطفی انسان نسبت به بُعد شناختی و رفتاری او در سیره اهل بیت
- روان‌شناسان اجتماعی ابعاد روانی انسان را با سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری معرفی می‌کنند، که در بحث نگرش درباره آنها بحث می‌شود.^{۸۱} اهل بیت علیهم‌السلام در سیره خویش برای انتقال ماندگاری پیام عاشورا با شناخت عمیق و دقیق مخاطبان به تمام ابعاد روانی انسان؛ یعنی ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری توجه می‌کردند اما در سیره ایشان توجه و تمرکز بیشتری بر بُعد عاطفی انسان وجود دارد. در این پژوهش معلوم گشت که بخش عظیمی از سیره اهل بیت علیهم‌السلام، بعد عاطفی انسان را هدف قرار داده است به سبب آن که انسان موجودی عاطفی است.^{۸۲} بسیاری از تصمیمات انسان‌ها به سبب عواطف انسانی است که روان‌شناسان از آن به عنوان «هوش عاطفی» یا «EQ»^{۸۳} یاد می‌کنند و آن را زمینه اصلی کام‌یابی‌های انسان برمی‌شمارند و در کندوکاوهای علمی خود در دهه‌های اخیر، آن را رقیب «هوش شناختی» یا «IQ»^{۸۴} به حساب آورده‌اند.^{۸۵}
- اهل بیت علیهم‌السلام به بُعد عاطفی مخاطبان اهمیت و توجه بیشتری داشته‌اند زیرا:
- الف: بخش عمده‌ای از دین و دین‌داری با بُعد عاطفی انسان ارتباط دارد به همین سبب اهل بیت علیهم‌السلام تلاش کردند تا به عواطف مخاطبان خود جهت دهند و حب، بغض، غم و شادی، امیدواری و ناکامی ترس و شجاعت و ... را بر اساس مبانی دینی (در این سیره خاص، پیام قیام عاشورا - ارزش‌های ثابت و غیر متغیر در طول زمان و مکان - می‌باشد) دهند. مسئله مهم این است که عواطف را می‌توان از راه شناخت‌ها و رفتارها شکل داد.
- ب: اثرگذاری بر شناخت‌ها و رفتارهای مخاطبان از مسیر عواطف عبور می‌کند. در واقع عواطف مانند گمرک برای اثرپذیری‌های شناختی و رفتاری است. مثلاً ما در میان رفتارهای مختلف رفتاری را انجام می‌دهیم که با عواطف ما سازگارتر باشد. انسانی که مشکل پزشکی ندارد در میهمانی، میوه، شربت و غذایی را میل می‌کند که دوست دارد. افراد در بازار کفش و لباسی را می‌خرند که با عواطف آنها سازگارتر است. عواطف ما تمام

رفتارهای ما را گاهی مستقیم و گاهی با واسطه جهت می‌دهد.^{۸۶} از مطالبی که مطرح شد چنین برداشت می‌شود که از میان ابعاد شناختی، عاطفی و رفتاری انسان‌ها بُعد عاطفی اهمیت بیشتری دارد که دلایل آن بررسی شد. و مهم‌ترین دلیل این بود که اساساً موجودی عاطفی است و بسیاری از شناخت‌ها و رفتارهایش بر اساس بُعد عاطفی او پی‌ریزی می‌شود. به این سبب در سیره اهل بیت علیهم‌السلام به این بُعد توجه بیشتری شده و بخش عظیمی از سیره اهل بیت علیهم‌السلام با توجه به این بُعد صادر شده است. با این وجود به ابعاد شناختی و رفتاری روانی انسان نیز، توجه کافی شده است و توجه بیشتری به بُعد عاطفی به معنای کنار گذاشته شدن ابعاد دیگر روانی انسان نیست. برای نمونه می‌توان به احادیث و روایت‌های بسیاری اشاره نمود که به بیان خطبه‌ها، نقل مظلومیت حضرت امام حسین علیه‌السلام، گریه کردن، برپایی مجالس عزاداری و مرثیه‌سرایی برای آن حضرت می‌پردازد. این احادیث و روایت‌ها اغلب از دریچه عواطف وارد می‌شود و برای تحریک این بُعد روانی مخاطبان است. هم‌چنین به کارکردهای بُعد شناختی و رفتاری مخاطبان نیز توجه دارد مانند عزاداری و گریه برای حضرت امام حسین علیه‌السلام که از مهم‌ترین نشانه‌های عاطفی انسان در عزاداری‌ها می‌باشد.

۲- استفاده بسیار از تشویق در سیره اهل بیت علیهم‌السلام

در روش‌های تربیتی دینی تشویق و تنبیه کاربرد دارد اما روش اصلی تشویق است زیرا اساس تربیت بر سهولت، محبت و ملایمت است.^{۸۷} در قرآن انذار و تبشیر هر دو وجود دارد اما تبشیر بیشتر از انذار است. خداوند کار خوب را ده برابر پاداش می‌دهد اما کار بد را به اندازه خودش تنبیه می‌کند.^{۸۸}

با دقت در سیره اهل بیت علیهم‌السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا می‌بینیم

که اهل بیت علیهم‌السلام از مشوق‌های معنوی و مادی برای تشویق افراد مرتبط با حضرت اباعبدالله الحسین علیه‌السلام استفاده کرده‌اند. این روش به سبب مقام و بزرگی حضرت امام

حسین علیه السلام نزد باری تعالی و رسول اکرم [صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ] و ائمه اطهار علیهم السلام است که به برخی موضوعات آن در این پژوهش اشاره شد.

استفاده از مشوق‌های معنوی و مادی در تشویق افراد برای زیارت کردن مضجع شریف آن حضرت علیه السلام نمود بیشتری دارد. مشوق‌هایی مانند واجب شدن بهشت برای زائران امام حسین علیه السلام، بخشایش گناهان، شفاعت اهل بیت علیهم السلام، دادن مقام شفاعت به زائر امام حسین علیه السلام، وسعت رزق، طولانی شدن عمر و ...^{۹۶} استفاده از مشوق‌های گوناگون که اهل بیت علیهم السلام برای ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا به کار برده‌اند ریشه در طبیعت انسان دارد و از انسان‌شناسی ائمه اطهار علیهم السلام و مخاطب‌شناسی ویژه آنها نشأت می‌گیرد.

۳- استفاده از قانون تکرار و تمرین در سیره اهل بیت علیهم السلام

روان‌شناسی به نام ثروندایک^{۹۰} می‌گوید: یادگیری عبارت است از پیدایش و گسترش پیوند (تداعی) میان یک (محرک)^{۹۱} و یک (پاسخ)^{۹۲}. ثروندایک تقویت تداعی با رویداد رضایت بخش یا پاداش را «قانون اثر» نامید.^{۹۳} به عقیده او، این قانون در انسان نیز مانند حیوان مؤثر و صادق است. او پس از تحقیقات فراوان دریافت که تنها پاداش، ارتباط محرک و پاسخ را تقویت نمی‌کند بلکه «قانون تمرین» یا «قانون تکرار»^{۹۴} نیز، موجب تقویت این پیوند می‌شود.^{۹۵} کسانی که قصد تبلیغ و یاددادن امری را دارند باید با توجه به آمادگی روانی افراد عمل کنند و قانون اثر و ایجاد تداعی میان امور مختلف را در برنامه‌های خود قرار دهند. با تمرین و تکرار پیوندها را تقویت نمایند زیرا اگر آنها را با تکرار و تمرین تقویت نکنند پیوندها سست شده و از بین می‌روند.

استفاده از این روش در سیره اهل بیت علیهم السلام به خوبی دیده می‌شود. زیرا هنگامی که

بعد عاطفی مخاطبان ائمه علیهم السلام تحریک می‌شود یا در رابطه با امام حسین علیه السلام مشوقی از ناحیه ائمه اطهار علیهم السلام دریافت می‌کنند و به آن پاسخ می‌دهند، به واسطه انگیزه‌های معنوی و مادی که از سوی اهل بیت علیهم السلام در نظر گرفته شده، تداعی بین محرک و پاسخ تقویت شده و گسترش می‌یابد. اهل بیت علیهم السلام با استفاده از قانون تکرار و تمرین موجب تداوم و استمرار و در نتیجه گسترش و ماندگاری اهداف و پیام‌های نهفته در نهضت عاشورای امام حسین علیه السلام می‌شوند.

توجه به این مطلب، راز تکرار عظمت و بزرگواری خاص امام حسین علیه السلام، از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام در زمان‌ها و مکان‌های گوناگون و تأویل آیات قرآن مجید در شأن آن حضرت می‌باشد.^{۹۶} روشی که در خطبه‌های امام سجاد علیه السلام و حضرت زینب علیه السلام در مجالس شهرهای مختلف تکرار شد.^{۹۷}

ادعیه و زیارت‌های مخصوصی که در شأن حضرت امام حسین علیه السلام در مناسبت‌های گوناگون مانند عرفه، عاشورا، اعیاد قربان و فطر و ... سفارش شده است.^{۹۸} در واقع تکرار و تمرینی برای خوانندگان زیارت‌ها است تا پیام‌های عاشورا را که در این زیارت‌ها وجود دارد، بهتر درک کنند. سبب این همه تأکید و سفارش برای عزاداری، مرثیه سرایی و زیارت حضرت امام حسین علیه السلام، بهره‌گیری قانون تکرار و تمرین برای رسیدن به هدف انتقال و ماندگاری پیام قیام عاشورا است.

شاید یکی از دلائلی که حضرت امام سجاد علیه السلام از مظلومیت پدر بزرگوارشان در مناسبتی حتی هنگام نوشیدن آب، یاد می‌کردند، برای بهره‌گیری از قانون تکرار و تمرین به هدف زنده نگاه داشتن یاد و مظلومیت آن حضرت بوده است. به همین هدف است که امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

هر کس هنگام نوشیدن آب - عملی که در طول روز ممکن است چندین بار

از سوی هر انسانی تکرار گردد - امام حسین علیه السلام را یاد کند و بر قاتلش لعنت

فرستد. خداوند منان صد هزار حسنه به او می دهد، صد هزار گناه از او محو می نماید و صد هزار درجه مقام او را بالا می برد. او مانند کسی است که صد هزار بنده آزاد کرده است و حق تعالی در قیامت او را با قلبی آرام و مطمئن محشور می کند.^{۹۹} بنابراین یکی از روش های اهل بیت علیهم السلام در راه انتقال و ماندگار کردن پیام عاشورا استفاده از قانون تکرار و تمرین است. این روش برای کسانی که این هدف را دنبال می کنند، الگویی مناسب است.

نتیجه گیری

با توجه به اهمیت فوق العاده قیام عاشورا و پیام های نهفته در آن و تأثیر شگرفی که این قیام در تحولات جوامع اسلامی در گذشته، حال و حتی آینده دارد شناخت سیره اهل بیت علیهم السلام برای ماندگاری و انتقال پیام عاشورا، امری لازم است. به سبب پویایی قیام عاشورا و پیام های ارزشمند و جاودانه آن همواره باید به دنبال فهم بهتر و جدیدی از واقعه عاشورا و پیام های آن باشیم. در حالی که در چهارچوب سیره اهل بیت علیهم السلام در این راه حرکت می کنیم از علمی مانند دانش ارتباطات، برای رسیدن به استنباطی نو و بازخوانی قیام عاشورا برای پاسخگویی به نیازهای زمانه یاری بگیریم.

به همین سبب در این مقاله کوشیدیم ضمن شناخت روش ها و سیره اهل بیت علیهم السلام برای ماندگار کردن و انتقال پیام عاشورا و ارائه آن در پنج محور: ۱- تأکید بر ویژه و خاص بودن حضرت امام حسین علیه السلام، در روایات ائمه اطهار علیهم السلام، ۲- جری و تأویل آیات قرآن، ۳- بیان خطبه ها در دفاع از آن حضرت، ۴- نقل مظلومیت آن حضرت و تشویق به گریه و عزاداری برای امام حسین علیه السلام، ۵- تشویق به زیارت امام حسین علیه السلام با کمک علم ارتباطات و مدل ارتباطی هایدلر به رمز موفقیت اهل بیت علیهم السلام در این راه که توجه به نیازهای اساسی مخاطبان خویش با توجه به دو بُعدی بودن انسان بود، پی بریم. با

الگوپردازی از سیره تبلیغی ائمه اطهار علیهم‌السلام و به کارگیری روش‌های ایشان؛ یعنی ۱- توجه و تمرکز به بُعد عاطفی انسان نسبت به بُعد شناختی و رفتاری او، ۲- استفاده بسیار از تشویق در سیره اهل بیت علیهم‌السلام، ۳- استفاده از قانون تکرار و تمرین، ما هم به وظیفه خود برای ماندگار کردن و انتقال پیام عاشورا عمل کنیم.

برای رسیدن به این هدف مهم باید به این امور توجه کنیم: شناخت کامل سیره اهل بیت علیهم‌السلام در زمینه ماندگاری و انتقال پیام عاشورا به کمک کارشناسان خبره در امر دین، مذهب، سیره شناسی، تاریخ و دانشمندان علوم روانشناسی، جامعه شناسی، ارتباطات و تبلیغات در یک کار گروهی؛ حرکت در چهارچوب ارائه شده در سیره اهل بیت علیهم‌السلام برای حفظ و ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا و عدم تخطی از آن؛ به کارگیری شیوه‌های ارائه شده از سوی ائمه اطهار علیهم‌السلام در سیره تبلیغی خویش برای رسیدن به هدف ماندگاری و انتقال پیام قیام عاشورا؛ و سرانجام اجرای دقیق تمام امور ذکر شده به وسیله کسانی که خواهان حفظ، ماندگاری و انتقال پیام عاشورا هستند و این شامل هرگونه فعالیت نظام‌مندی می‌شود که به طور مستقیم برای گسترش عملی، عاطفی و رفتاری سیره اهل بیت علیهم‌السلام در سطح و عمق جامعه انجام می‌گیرد.

پینوشتها

۱. کریم خان محمدی، الگوی ارتباطات در قرآن کریم، فصلنامه دانشگاه اسلامی، ش ۱، ۱۳۸۶، ص ۱۰۱.
2. Fritz Heider.
3. psychology of inter personal relations.
4. Balance theory.
5. Attribution theory.
6. wiki pedia, Heider.
7. Diffusion.
8. Massage.
9. Innovator.
10. Members.
۱۱. فرامرزی، رفیع پور، آناتومی جامعه، چاپ اول (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۸) ص ۵۰۳.
۱۲. علی اکبر فرهنگی، مبانی ارتباط انسانی، چاپ هفتم (تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۸۰) ص ۳۴۲.
۱۳. کریم خان محمدی، پیشین، ص ۱۰۳. مطالعات فرهنگی
۱۴. همان، ۱۰۳.
۱۵. شیخ صدوق، خصال، چاپ اول (تهران: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲) ج ۱، ص ۱۹۸.
16. maslow.
17. Motivatory.
18. Hierarchy of needs.
19. physiological needs.
20. safety needs.
21. Love & attachment.
22. self – respect needs.

23. self – activlization.

۶۴. آبراهم اچ مازلو، *انگیزش و شخصیت*، ترجمه احمد رضوانی (مشهد: آستان قدس، ۱۳۶۷) ص ۷۰.
۶۵. ر. ک: *فضائل الخمسة من الاصلاح الستة*، سید مرتضی فیروزآبادی.
۶۶. محمد بن نعمان شیخ مفید، *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، چاپ اول (قم): کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۲ق) ج ۲، ص ۱۲۷.
۶۷. ابن قولویه، *کامل الزیارات*، چاپ اول (نجف: مرتضوی، ۱۳۵۶ ق) ص ۷۲.
۶۸. شیخ شوشتری *الخصائص الحسينية*، چاپ اول (بیروت: دارالسرور، ۱۴۲۴ ق) ص ۲۱۲.
۶۹. ابن قولویه، *پیشین*، ص ۲۶۷.
۳۰. حسن بن ابی الحسن دیلمی، *ارشاد القلوب*، چاپ اول (قم: انتشارات شریف رضی، ۱۴۱۲ ق) ج ۱، ص ۱۱۵.
۳۱. شیخ حسن بن شیخ طبرسی، *مکارم الاخلاق*، چاپ چهارم (قم: شریف رضی، ۱۳۷۰) ص ۲۸۱.
۳۲. ابن قولویه، *پیشین*، ص ۲۸۵.
۳۳. شیخ صدوق، *کمال الدین و تمام النعمة*، چاپ دوم (تهران: اسلامی، ۱۳۹۵ ق) ج ۲، ص ۴۱۵.
۳۴. علامه طباطبایی، *تفسیر المیزان*، چاپ دوم (تهران: اسلامی، ۱۳۸۹ ق) ج ۱، ص ۲۶۹.
۳۵. ن. ک: سید محمد واحدی، *الحسین فی القرآن*، چاپ اول (مشهد: لاهیجی، ۱۴۱۸ ق).
۳۶. علامه مجلسی، *بحار الانوار* (بیروت: موسسه الوفاء، ۱۴۰۴ ق) ج ۳۳، ص ۶۵.
۳۷. علی بن ابراهیم، *تفسیر قمی*، چاپ سوم (قم: موسسه دارالکتاب، ۱۴۰۴ ق) ج ۲، ص ۴۲۲.
۳۸. ن. ک: علامه مجلسی، *پیشین*، ج ۴۴، ص ۳۰۴.

۳۹. ن. ک: شیخ صدوق، *علل الشرایع*، چاپ اول (قم: داوری، بی تا)، ج ۱، ص ۲۰۶.
۴۰. إسراء / ۳۳.
۴۱. محمد بن مسعود عیاشی، *تفسیر العیاشی* (تهران: چاپخانه، علمیه، ۱۳۸۰ ق) ج ۲، ص ۲۹۰.
۴۲. محمد جعفر طبسی، *مع الרכب الحسینی*، چاپ اول (قم: مرکز تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۰)، ج ۵، ص ۹۵.
۴۳. ابوالمؤید موفق بن احمد خوارزمی، *مقتل الحسین علیه السلام*، چاپ اول (قم: انوار الهدی، ۱۴۱۸ ق) ج ۲، ص ۷۶.
۴۴. علامه مجلسی، پیشین، ج ۴۵، ص ۱۴۸.
۴۵. ن. ک: محمد جعفر طبسی، پیشین، ج ۵، ص ۱۰۶.
۴۶. شیخ صدوق، *امالی صدوق*، چاپ پنجم (بیروت: اعلمی، ۱۴۰۰ ق) ص ۱۵۰.
۴۷. شیخ مفید، *الامالی*، چاپ دوم (قم: موسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق) ص ۳۳۸.
۴۸. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، چاپ اول (تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق) ج ۱، ص ۲۹۹.
۴۹. علامه مجلسی، پیشین، ج ۴۴، ص ۲۸۲.
۵۰. ابن قولویه، پیشین، ص ۱۲۲. *شکوه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*
۵۱. ن. ک: ابن قولویه، پیشین، باب‌های ۵۸، ۶۰، ۶۳، ۶۶، ۶۷.
۵۲. ن. ک: همان، باب‌های ۷۰ و ۷۴.
۵۳. ن. ک: همان، ص ۱۲۳ تا ۱۶۷.
۵۴. ن. ک: همان، باب‌های ۴۷ و ۴۸ و ۷۰ و ۷۵ و ۷۶.
۵۵. ن. ک: همان، باب ۷۸.
۵۶. شیخ کلینی، *اصول کافی*، چاپ چهارم (تهران: اسلامی، ۱۳۶۵) ج ۴، ص ۲۵۲.
۵۷. فإذا سویته و نفخت فیہ من روحی ففعلوا له ساجدین، حجر / ۲۹ و ص / ۷۲.

۵۸. من آیاته أن خلقكم من تراب ثم إذا أنتم بشر تنثرون، روم / ۲۰.
۵۹. سواه و نفخ فيه من روحه، سجده / ۹.
۶۰. عبدالله نصری، مبانی انسان‌شناسی در قرآن، چاپ اول (تهران: موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، ۱۳۷۹) ص ۲۵.
۶۱. ص / ۷۱ و ۷۲.
۶۲. سجده / ۷ و ۹.
۶۳. عبدالله جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن کریم، چاپ اول (قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸ ش) ج ۱۲، ص ۲۲.
۶۴. شیخ صدوق، خصال، پیشین، ج ۱، ص ۱۹۸.
۶۵. ن. ک: همین مقاله، ص ۴.
۶۶. ن. ک: الف: تأکید به ویژه و خاص بودن حضرت اباعبدالله الحسین در روایت‌های ائمه اطهار علیهم‌السلام، همین مقاله، ص ۶ - ۵.
۶۷. ن. ک: ب: جری و تاویل آیات در شأن آن حضرت، همین مقاله، ص ۸ - ۷.
۶۸. علامه مجلسی، پیشین، ج ۴۴، ص ۲۵۵.
۶۹. ابن قولویه، پیشین، ص ۱۵۱.
۷۰. همان، ص ۲۸۵.
۷۱. سید بن طاووس، الأمان من اخطار الأسفار و الأزمان، چاپ اول (قم: آل البيت، ۱۴۰۹ ق) ص ۴۷.
۷۲. شیخ صدوق، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، چاپ اول (قم: دارالرضی، ۱۴۰۶ ق) ص ۹۰.
۷۳. ابن قولویه، پیشین، ص ۱۶۷.
۷۴. همان، ۱۴۲.
۷۵. شیخ طوسی، الأمالی، چاپ اول (قم: دارالتقافة، ۱۴۱۴ ق) ص ۵۴.

۷۶. ن. ک: روایات منزلت و شخصیت امام حسین علیه السلام نزد رسول اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه اطهار علیهم السلام و جری و تأویل آیات قرآن در شأن امام حسین علیه السلام، همین مقاله، ص ۵ تا ۸.
۷۷. ابن نماحلی، *مثیر الاحزان*، چاپ سوم (قم: مدرسه امام مهدی، ۱۴۰۶ ق) ص ۵۵.
۷۸. ابن شعبه حرانی، *تحف العقول*، چاپ دوم (قم: مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۰۴ ق) ص ۱۶۸.
۷۹. شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، پیشین، ج ۱، ص ۲۹۹.
80. self – actualization.
۸۱. محمد کاویانی، *روان شناسی تبلیغات*، چاپ دوم (قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۸) ص ۲۲۸.
۸۲. همان، ص ۲۲۱.
83. EQ (Eemotional quotient).
84. IQ (Qntelligence quotient).
۸۵. محمد کاویانی، پیشین، ص ۲۲۱.
۸۶. همان، ص ۲۲۵.
۸۷. محمد بهشتی و دیگران، *آراء دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن*، چاپ اول (تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه و سمت، ۱۳۸۳) ص ۲۴۰.
۸۸. (من جاء بالحسنه فله عشر أمثالها و من جاء بالسیئه... انعام / ۱۶۰).
۸۹. ابن قولویه، پیشین، ص ۱۳۷ و ۱۷۱ و ۱۶۵ و ۱۵۱.
90. Thorn, dike, E.
91. stimulus.
92. Response.
۹۳. علی اکبر شعاری نژاد، *نگاهی نو به روان شناسی آموختن*، چاپ اول (تهران: چاپخش، ۱۳۸۰) ج ۱، ص ۱۳۲.
94. law of exercise.
۹۵. علی اکبر شعاری نژاد، پیشین، ص ۱۴۵.

۹۶. ن. ک: روایات منزلت و شخصیت امام حسین عليه السلام نزد رسول اکرم صلى الله عليه وآله وسلم و ائمه اطهار عليهم السلام و جری و تأویل آیات قرآن در شأن امام حسین عليه السلام همین مقاله، ص ۵ تا ۸.
۹۷. ن. ک: محمد جعفر طبسی، مع الרכب الحسيني، پیشین، ج ۵، ص ۱۰۶.
۹۸. ابن قولویه، پیشین، بابهای ۷۰ و ۷۴.
۹۹. علامه مجلسی، پیشین، ج ۲۲، ص ۲۷۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی